

TÈCNICA MILITAR I PROJECTISME EN ELS PLANS DE RECUPERACIÓ DE MENORCA DURANT EL SEGLE XVIII¹

Vicent L. Salavert Fabiani
Institut d'Estudis Documentals i
Històrics sobre la Ciència
Universitat de València-CSIC

A Rafa, l'amic menorquí

1. LA DOTACIÓ DEFENSIVA DE MENORCA ALS SEGLES XVI i XVII

La necessitat de dotar el port de Maó d'unes defenses modernes, és a dir, anti-artilleres, va palesar-se clarament quan les forces barbaresques comandades per Barba-rossa van saquejar la ciutat en 1535, sense que els defensors pogueren organitzar una resistència mínimament eficaç. L'any següent, el capità d'infanteria i governador de l'illa, Francisco Girón de Rebolledo, va dirigir la reparació de la muralla i el castell, i va recomanar la conveniència de bastir un fort a la boca del port; recomanació repetida en 1543 pel visitador de les Illes, Martín Niño. Tots dos argumentaren la necessitat d'aquesta obra, ja que aquest port era lloc d'escala quasi obligada per a tots els vaixells, que hi cercaven refugi quan bufava la tramuntana.

L'aplicació pràctica d'aquest projecte començà en 1553, quan l'enginyer italià Hugo de Cessane va projectar un bastió nou; però la seua mort va interrompre la iniciativa. Aquesta va ser duta a cap per Giovanni Battista Calvi a partir de 1555, encara que va canviar l'enclavament del fort a la part més estreta del port, entre la riba sud de la boca i la punta de Felipet. Calvi era un especialista en obres de fortificació, que l'any 1552 ja estava al servei de la corona espanyola i fou el responsable de la major part dels baluards construïts a l'Espanya del segle XVI, que es caracteritzaren per les seues escasses dimensions, però que milloraren notablement l'esquema defensiu de places tan destacades com ara Roses, Perpinyà, Peníscola, Gibraltar, Cadis, Eivissa i, fins i tot, va dirigir els treballs de reparació i de fabricació del llenç de mur de Ciutadella, enderrocat per l'artilleria de Piali durant el terrible saqueig de 1558.

¹ Agraesc a Guillem Soler, del S.N.L. de la Universitat de València, la correcció lingüística i gramatical de l'original.

Fidel a les modes del seu temps, va dissenyar una fortificació baluardada en forma d'estrella de vuit puntes -més àmplies als extrems i més petites als llenços d'unió-, que envoltava un fort quadrat a l'interior amb quatre torres de comunicació amb el baluard. En 1575, va inspeccionar les obres l'enginyer italià, Giacobbo Palearo Fratín, que havia estat contractat en substitució de Calvi a la seua mort, i va introduir algunes modificacions al projecte del seu antecessor, en ordenar l'alçament d'un camí cobert i un parapet amb travesses, i va criticar la petitesse de la construcció, que podia dificultar la col·locació dels canons i ser molest, ja que no facilitava l'evacuació dels fums. L'obra no fou enllestida fins al començament del segle XVII.²

Al llarg de la centúria següent, hi va haver una preocupació per assegurar la defensa de l'illa. Així, Antonio Saura va reforçar les fortificacions de Ciutadella a partir del 1615; també es va bastir el fort de Sant Antoni al port de Fornells, i foren ampliades les defenses del port de Maó, a més de fornir les forteses de peces d'artilleria. Pel que fa a Maó, Felip IV hi va ordenar la construcció del fort Felipet, a la part nord de la boca, i Carles II va decidir fer el castell de sant Carles a la part sud més ixent de la boca, sobre el cap que separa el port de la cala de Sant Esteve. La funció d'ambdues fortificacions era cobrir els flancs del castell principal i no deixar vies de navegació lliures allunyades de la potència del foc artiller.

En el camp que a nosaltres ens interessa, el fet més destacable fou la visita girada per l'enginyer mallorquí Vicent Mut en 1642, per alçar el traçament del port de Maó i del seu castell, i del castell de Fornells; aquests mapes no es conserven a l'arxiu de Simancas. En 1676, va tornar-hi per inspeccionar la situació de les fortificacions de Ciutadella i de Fornells, per a les quals va recomanar algunes obres de reforçament per adaptar-les a les exigències defensives imposades pel progrés en l'art de la guerra. Tot i que Mut ens apareix com una de les figures més representatives del moviment *novator*, les seues propostes foren durament criticades per l'enginyer José Castellon, en 1679 i en 1680, perquè considerava que no ajudaven a augmentar la capacitat defensiva de les places.³

² Coneixem un plànol del castell i del port de 1597, signat pel veedor Martín de Izurza, que ens dóna el primer traçament detallat de la fortificació. RIERA (1978), pp. 521 i 522. FORNALS (1988), pp. 113-115.

³ NAVARRO (1979). FORNALS (1988), pp. 122-134, a partir de l'estudi dels plànols dissenyats per Castellón, en un dels quals recomanava la demolició del castell de Fornells, dubta que tingués coneixements profunds en enginyeria militar i considera: "No parece que

Així, al segle XVII, fou eixamplat el sistema defensiu, tant del port de Maó, com de l'illa, i ja trobem dos arguments que apareixeran sovint a la centúria posterior: la recomanació del cegament dels ports i de la destrucció de les muralles, per impedir que un enemic victoriós poguera parapetar les seues tropes per rebutjar els intents de recuperació, i la necessitat d'enderrocar el raval de Sant Felip, perquè ajudava l'atrinxerament de les tropes assetjants del fort maonés, alhora que dificultaria enormement la tasca dels defensors, tal com es palesarà durant els setges soferts al segle XVIII.

Finalment, la tendència, desenvolupada la centúria posterior, a concentrar els esforços sobre el port de Maó per la seua importància estratègica, ja és present en l'informe presentat a Carles II pel marquès de la Granja en la dècada dels noranta. Aquest membre del Consell de Guerra afirmava la necessitat de concentrar tots els esforços en el condicionament de les defenses de Maó i del castell de Sant Felip - principals defenses de l'illa- i criticava l'actitud del governador de descurar aquest aspecte en favor de la capital, és a dir, Ciutadella. També advertia del perill de l'existència del raval de Sant Felip. Uns anys després, en 1702, el mateix consell va demanar un informe de l'estat defensiu de l'illa al governador Gerónimo Torrijos y Zapata, en el qual va denunciar la incapacitat de la major part de les fortificacions per poder resistir un setge. El major interès d'aquest document rau en el fet que ens informa sobre l'estat d'indefensió de Menorca sis anys abans de la conquesta anglesa.⁴

2. EL PORT DE MAÓ AL SEGLE XVIII

L'esmentat informe va redactar-se en plena conflagració internacional per la successió a la corona hispana, en la qual, el pretendent francès lluitava contra les dues grans potències marítimes del moment: Holanda i Anglaterra, que comptaren amb l'aliança de Portugal un any després. Per tant, resultava lògic que les autoritats

tuviese un criterio muy claro de la energía que puede desplegar un temporal en nuestra isla. No se escuchó afortunadamente su consejo y la obra de Fornells siguió en pie hasta finales del siglo XVIII (p. 134).

⁴ DUSMET (1919), pp. 5-19; PAPPALÀ (1920); i sobretot, FORNALLS (1988), pp. 101-116. El clàssic llibre de MATA (1984) pp. 65-119, continua essent una síntesi útil sobre els atacs que va patir l'illa, als quals m'he referit.

volgueren tenir notícia precisa sobre la situació defensiva de l'illa.

La vulnerabilitat de la major part de les muralles litorals espanyoles fou aprofitada pels anglesos i així, el 3 d'agost de 1704 van conquerir Gibraltar i derrotar la flota francesa enfront de Màlaga. Aquestes victòries convertiren Anglaterra en ama virtual de la Mediterrània, per la impossibilitat que demostraren els seus enemics de restablir el seu potencial marítim. Així, en 1708 ocuparen Sardenya (agost) i Menorca (setembre), amb les quals conquestes completaren el seu domini absolut en el mar interior, ja que el control sobre tres zones claus de la geoestratègia mediterrània - Lisboa, Gibraltar i Menorca- els assegurava la presència sense necessitat de tenir-hi una esquadra permanent, ja que, en moments de crisi, hi podien enviar ràpidament els seus vaixells i allunyar-se'n amb eficàcia. Pel que fa a Menorca, el port de Maó ofería unes condicions immillorables per hivernar i era un excel·lent refugi per a navilis corsaris en dificultats -en especial, els musulmans-, que acuitaven la navegació hispano-francesa i descarregaven a Menorca els botins, cosa que animava el comerç de l'illa. A més, resultava una talaia perfecta per vigilar els moviments del port de Toló -principal port comercial i militar francès del Mediterrani- i del litoral espanyol, en particular de l'arsenal de Cartagena. A més, l'armada francesa tenia necessitat de repartir les seues naus entre els ports de Brest i Toló per hivernar; acció que podien dificultar còmodament amb el control dels tres enclavaments esmentats.

Un cop conquistada Menorca pels anglesos, traslladaren la capitalitat a Maó i començaren les obres de fortificació del port. Els enginyers eixamplaren les tres fortificacions existents i les adaptaren a les noves exigències d'una guerra defensiva, que havia de suportar els impactes d'una artilleria, la qual havia augmentat enormement l'efectivitat i la capacitat de tir gràcies al progressiu perfeccionament del sistema de construcció de canons. A més, al llarg de la centúria, s'observa una preocupació pel coneixement geogràfic, estratègic i cartogràfic de l'illa, tant per part anglesa com francesa i espanyola. D'altra banda, cal assenyalar que els menorquins, en general, van beneficiar-se de la dominació britànica, que va propiciar un destacat impuls del comerç i va animar la realització d'importants obres d'infraestructura, entre les quals destaquen el camí de'n Kane, que comunicava Ciutadella amb Maó, i va millorar enormement les comunicacions a l'interior de l'illa. La convivència, però, no fou sempre cordial, ja que no podem oblidar el caràcter conqueridor de les tropes acantonades, les càrregues fiscals imposades i les tensions produïdes per incompatibilitats en camps tan importants per a l'època com ara la religió, tot i que els britànics respectaren el culte catòlic i només reservaren alguns edificis per als ritus

anglicans.⁵

D'altra banda, és ben coneguda la preocupació de les monarquies il·lustrades per dotar d'un alt nivell tecnològic, tant les seues estructures militars, com els cossos d'oficials. Els seus centres d'actuació foren, precisament, l'enginyeria militar, l'artilleria i la marina. A més a més, es va animar la realització d'alçaments cartogràfics, en especial a les costes, i fins i tot la topografia i la cartografia assoliren un lloc prioritari en la tàctica militar. Ara bé, sovint observem, que va produir-se una clara desconexió entre els militars amb formació tècnica i els de més graduació i responsables de les distintes empreses bèl·liques, com veurem més endavant.

En aquest cas, intentaré mostrar de quina manera va afectar tot aquest procés l'illa de Menorca, la situació de la qual va animar l'elaboració dels més variats projectes militars per a la seua conquesta o defensa, els quals habitualment foren ignorats per les autoritats, que donaren suport a plans caracteritzats per una enorme pobresa estratègica, però que permetiren finalment recuperar el domini de l'illa.

I abans de tot -encara que sembla paradoxal-, cap recordar com, davant del balafament fortificatiu desenvolupat pels anglesos i de la importància geoestratègica de Menorca, la Monarquia Hispànica no va mostrar gaire interès pel coneixement de la seua realitat geogràfica i militar⁶ i, a més, l'activitat militar desplegada al seu torn podem afirmar que fou molt escassa. Aquest "abandonament" podem considerar-lo com una mostra més de la consolidació de l'Atlàntic com a centre neuràlgic de la gran

⁵ AMSTRONG (1990), pp. 48-49 i 124-132. Sobre les tensions amb els naturals, quaranta-quatre anys després de la conquesta (1752), assenyalava (p. 106): *"No puede haber más vivo ejemplo de la fuerza de la costumbre y de la infatuación del género humano, que el de los naturales de esta isla, que, gimiendo bajo toda clase de opresión y todo género de fraude y sutileza de hombres malvados y avarientos, reducidos a un estado de esclavitud y necesidad difícilmente inigualable, todavía insistían con Mr. Stanhope en continuar ser gobernados por sus antiguas leyes, pretendiendo no se infringieran ni alteraran. Esto y el libre ejercicio de su religión les fueron concedidos por la capitulación, y los disfrutaban con la misma amplitud que antes, con no poca satisfacción de sus sacerdotes y abogados, cuyo consejo es probable que ellos siguieran en aquel tiempo, como implícitamente han sido guiados por él desde entonces"*.

⁶ Cal recordar que, mentre que John Armstrong va publicar el primer mapa fiable de Menorca en 1752, haurem d'esperar a 1777, per trobar els primers alçaments de mapes i plànols espanyols de l'illa i de les seues places, amb un caràcter científic. AMSTRONG (1990), pp. 20-21. Cf. CAPEL *et al.* (1983) i CAPEL (1988), pp. 103 i 108-109.

política marítima desplegada per les grans potències de l'època. Això explicaria la concentració d'esforços sobre Gibraltar per part dels dos contendents, mentre que Menorca va quedar com un reducte secundari, el domini de la qual, segons que sembla, interessava més els francesos que no els espanyols. De fet, les tropes gal·les actuaren amb més contundència sobre aquesta zona i així, conqueriren i governaren l'illa durant la Guerra dels Set Anys (1756-1763)⁷ i van intervenir activament en l'ocupació següent, dirigida pel marquès de Crillon (1782).⁸

3. LES BARCAZAS ESPÍN DE JUAN DE OCHOA

Els anglesos van realitzar la major part de les obres de fortificació de Maó entre 1708 i 1736, quan les defenses i les vuit-centes peces d'artilleria de gros calibre, reputaven aquesta plaça com un segon Gibraltar. Les obres consistiren bàsicament a eixamplar el castell de Sant Felip, a estendre les muralles en totes les direccions, a construir baluards i fortins en els punts més estratègics, i augmentar l'artilleria, la qual podia ser traslladada a baluards i revellins gràcies a l'excavació de mines i galeries subterrànies de comunicació. Els baluards foren reforçats amb la construcció dels revellins de la princesa Amèlia, la princesa Anna, el príncep Frederic i el príncep Guillem que, al mateix temps, disposaven de la defensa de diverses contraguardes. Per fi, el castell fou aïllat de la part de terra amb un camí cobert rodejat d'un profund

⁷ L'ambaixador francès, marquès d'Aubeterre, escrivia al ministeri en una carta xifrada i datada a Aranjuez, el 6 de juny de 1758: "*La possession de l'isle de Minorque, à en juger par ce qu'on dit icy, n'importe pas extremement à l'Espagne; mais il est fort essentiel pour cette couronne qu'elle ne retourne pas entre les mains des anglois, tant par rapport à sa situation avantageuse pour l'Angleterre, qu'à cause des maures, lesquels, étant reçus et admis dans les ports anglois, tirent un grand avantage de Port Mahon, qui leur sert d'asile et de retraite, et d'où ils sortent pour venir infester les côtes espagnoles. Depuis que nous sommes maîtres, les espagnols ont eu lieu de sentir ce que je viens de vous dire: l'isle de Minorque n'a plus vu de maures et ils se sont montrés plus rarement sur les côtes d'Espagne*". A.Q.O., CP Espagne, 523. No podem oblidar, però, que aquestes paraules eren totalment interessades. Les tenses relacions entre els conqueridors francesos i els naturals han estat estudiades per GUILLON (1894) i per OLEO (1874-76), vol. II, pp. 154-180.

⁸ La preocupació vers l'illa, i fins i tot l'arxipèlag, va mantenir-se després de la devolució de Menorca a Anglaterra i així, només un any després d'aquest fet, Vaquette d'Hermilly va publicar el 1777 la seua *Histoire du Royaume de Majorque avec ses annexes...* J.E. Dufour et P. Roux, Maestrich.

vall. En un sistema de protecció recíproca, inclogueren els forts de Santa Anna (antic de Felipet), a les altures de la Mola, i de Marlborough (antic de Sant Carles), a la cala de Sant Esteve, que foren modificats i reforçats amb artilleria i feien gairebé impossible l'entrada d'un vaixell enemic dins el port.⁹

És ben sabut que la política d'irredemptisme mediterrani dirigida pel cardenal Alberoni, responia als desitjos dinàstics d'Isabel de Farnese per entronitzar els seus fills en territoris italians i, per tant, no hi va haver cap iniciativa contra Menorca. Les campanyes van servir per afirmar el domini britànic al mar interior, en derrotar estrepitosament l'armada borbònica davant del cap de Passaro (1718).

El primer pla de què tinc notícia, on es fa referència a l'illa, és el presentat per l'oficial de marina Juan de Ochoa en 1727, durant el segon setge a Gibraltar. Ochoa va presentar al ministeri un projecte d'embarcació, que ell va anomenar "*barcaza espín*". Es tractava d'uns navilis cuirassats amb planxes de ferro, que el tancaven per dalt amb un sostre movent a dues aigües, per poder enarborar màstils i velams. Com podem observar, es tractava d'un projecte molt car, ja que exigia la costosa construcció d'unes naus d'escassa capacitat de maniobra i que només servien per fer accions de blocatge de badies i ports ben protegits, tal com ell mateix va indicar. En efecte, Ochoa les considerava especialment útils per a la conquesta de Gibraltar i de Maó, i també per a la posterior defensa dels enclavaments davant una previsible reacció britànica. Al mateix temps, per reduir costos, proposava l'aprofitament de vaixells antics, equipats amb vuit canons de vint-i-quatre lliures de bala i moguts per grans remes de galera. Per protegir-los de possibles abordatges, estarien rodejats d'uns esperons de ferro.

Dissortadament, el projecte no va materialitzar-se fins a la darrereria del segle, quan van utilitzar-se les tristament famoses bateries flotants de l'enginyer francès J.-Cl. D'Arçon durant el Gran setge de Gibraltar (13 setembre 1782).¹⁰

⁹ Cf. DUSMET (1919), pp. 36-40.

¹⁰ La política d'irredemptisme mediterrani disposa de l'aguda revisió d'OZANAM (1987), pp. 573-640. La "*barcaza espín*" ha estat descrita per C. FERNANDEZ DURO (1876-81), vol. I, p. 148; *idem* (1895-1903), vol. VI, pp. 317-318, i també les bateries, *idem* (1895-1903), vol. VII, pp. 312-314, de les quals, hi ha la relació de l'inventor mateix, D'ARÇON (1783), qui responsabilitza Crillon del fracàs d'aquestes.

4. LA CONQUESTA FRANCESA DE MENORCA (1756)

Tot i que coneixem algunes propostes diplomàtiques, que pretenien l'intercanvi dels esmentats enclavaments per places nord-africanes, haurem d'esperar un nou conflicte, la Guerra dels Set Anys (1756-63), per trobar un nou interès sobre aquestes places mediterrànies. Pel que fa a les iniciatives polítiques, el ministre d'Estat, José de Carvajal, va presentar un informe després de la pau d'Aquisgrà (1748), on era partidari de cedir a canvi seu Orà i Mazalquivir, i alguns avantatges de tipus econòmic i mercantil; fins i tot va recomanar la compra d'aquells territoris, aprofitant l'enfortiment que la hisenda reial havia experimentat durant el regnat de Ferran VI. Ara bé, aquestes consideracions foren desoïdes.

No era gaire diferent la planificació estratègica britànica, que va concentrar els seus esforços als oceans, amb la intenció d'assestar un cop dur al sistema colonial francès i espanyol. La indefensió a què fou sotmès el Mediterrani, fou sentida per l'opinió pública anglesa, fins al punt que el mateix 1756 fou publicat a Londres un pamflet, ràpidament traduït al francès amb el títol *Lettre d'un négociant à un Milord* - atribuït a l'esmentat John Armstrong-, on s'advertia dels perills que corria Menorca de ser conquerida amb un simple cop de mà de l'enemic.

Mentretant, a França, van circular distints impresos, en què es demanava la unió de les forces hispano-franceses per expulsar els britànics del mar interior. Aquests escrits defensaven l'opció de partits interessats en el comerç amb Llevant i de militars amb ànsies de guanyar prestigi gràcies a una acció que, en principi, semblava fàcil. Aquest era el cas del duc de Richelieu, odiat pel cercle de la Pompadour, al qual fou encarregada la direcció de l'empresa, que hagué de tirar endavant amb prou feines. En efecte, el general va protestar del fet que només li havien facilitat un plànol espanyol de l'entrada del port de Maó molt antic, on no apareixien les obres angleses de fortificació, de les quals només tenia informació verbal, oferta per un mercader, M. Bermond, que feia poc que havia entrat en aquell port.¹¹

¹¹ MATA (1984), p. 170, transcriu el testimoniatge següent d'un contemporani: "*el fuerte de san Felipe, que protege Menorca, pasaba por inexpugnable; sin grandes preparativos para esta peligrosa expedición, se resolvió mandar al Mariscal. Madame de Pompadour detestaba interiormente al general..., veía su pérdida con secreta satisfacción, si la tentativa resultaba superior a sus fuerzas. Si vencía, la favorita se adjudicaba la gloria de la elección y el haber dominado su animosidad por el bien del Estado*". Un anònim viatger francès, considerava en

Cal dir que el diari de la conquesta és farcit de despropòsits, només comprensibles des de l'òptica de les incoherències de les polítiques il·lustrades. D'una banda, el sistema defensiu anglès, reforçat amb una barrera de mines, exigia una guarnició abundant apostada als cinturons de fortificacions, les quals, com recordarem, constituïen un complex entramat de defensa mútua. Tanmateix, el general Blackeney no tingué més remei que parapetar-se amb les seues escasses forces al castell de Sant Felip, amb la qual cosa deixava l'espai obert als enemics per organitzar el bloqueig i posterior assalt, després de la victòria naval obtinguda per La Gallisonnière sobre els reforços comandats per l'almirall Bying. Finalment, la fortalesa va capitular perquè no va poder suportar un setge clàssic i atesa la inferioritat numèrica dels defensors. En una paraula: de poc van servir les impressionants obres d'enginyeria i les dotacions artilleres, ja que l'illa fou conquerida segons els principis antics de l'art de la guerra, considerats com a superats pels tractadistes de l'època: aïllament i setge dels enemics per unes forces superiors, i desmoralització pel càstig artiller i la durada del bloqueig. Per fi, cal assenyalar que les tropes franceses van disposar de la protecció del raval de Sant Felip, el perill del qual en cas d'un atac ja havia estat indicat pel marquès de la Granja en l'esmentat informe presentat a Carles II.

La victòria fou estrepitosament festejada per tot França, encara que a la Cort, Richelieu hagué de sofrir una freda acollida i les impertinències dels seus enemics, els quals intentaren minimitzar la seua acció. Entre les iniciatives proposades per aquests, s'ha de recordar el memorial de Pàris-Duvernay, que defensava el cegament del port de Maó i la demolició de les fortificacions, davant una previsible i prompta pèrdua de l'enclavament. Finalment, Richelieu i La Galisonnière -amb l'ajut, no sabem si voluntari, dels responsables de la diplomàcia- aconseguiren neutralitzar tal recomanació, tot i que la tasca francesa durant els sis anys de dominació va reduir-se a reconstruir les fortificacions danyades pels enfrontaments.¹²

1765, que *"esta isla está entre las manos de los ingleses, a los cuales los franceses la habían escamoteado por un golpe de audacia y de suerte...*, (y) *una combinación de casualidades"*. GARCIA (ed.) (1962), p. 533.

¹² DUSMET (1919), pp. 41-55; FEBRER (1961), pp. 101-122; MATA (1984), pp. 165-188; RIERA (1906-1943), pp. 270, 277-81, 311-317 i 259-270.

5. EL MEMORIAL DE M. DE MAROLLES (1762)

L'enginyer militar Pierre Henri de Quatresolz, senyor de Marolles (1695-1765) va adreçar al ministeri, des del seu retir de Coulomiers-en-Brie, una memòria titulada *Projet de surprise sur Gibraltar*, amb data de 9 de juliol de 1762, que ens apareix com un bon exemple de les contradiccions en què caigueren la major part dels tractadistes de l'època moderna. En primer lloc, cal recordar que el projecte va arribar en un moment en què la cort de Versalles tenia clara la devolució de Menorca als anglesos a canvi d'un compromís per part d'aquests de no entrebancar el relançament de la Companyia de les Índies Orientals. En segon lloc, el militar demostra un absolut desconeixement geogràfic de les places que recomana d'atacar, o defensar, i dels seus sistemes defensius. Finalment, aquesta absoluta ignorància podem comprendre-la si tenim en compte que l'única missió militar que li coneixem fou la construcció d'una font a la ciutat bretona de Port-Louis, i que va manifestar un caràcter baralladís amb els seus col·legues i superiors. També va mostrar certes inclinacions megalòmanes, com l'autoatribució de la construcció d'un fortí quadrat a Port-Louis, molt millor dotat per suportar els sistemes de foc artiller múltiple desenvolupat per la marina britànica.

El seu pla era concebut per a la recuperació de Gibraltar i només esmenta Menorca un poc de passada. Marolles proposa un pla integral de control de la Mediterrània contra els anglesos, basat en tres centres: Gibraltar, Ceuta i Menorca, que haurien de ser fortificats amb les defenses quadrades dissenyades per ell i, així, se'ls tancaria el seu amb Llevant. Políticament, la seua proposta incloïa una vasta acció diplomàtica per concloure concerts amb totes les potències riberenques i amb Portugal, per aïllar la Gran Bretanya¹³ i, fins i tot, comprometre la seua hegemonia atlàntica.

Des del punt de vista tècnic, la seua despreocupació per Maó es justifica, pel fet que ja era en poder dels francesos. Només indica que seria convenient de bastir dos fortins quadrats al port, segons el "nou" gust constructiu, als dos puigs més

¹³ MAROLLES (1762), f. 445 v: "*Port Mahon, Gibraltar, Ceuta fortifiées, ces trois places forment des frontières impénétrables à l'Angleterre, seule ennemie éternelle de l'Espagne et de la France. Et ces trois boulevards interdiroient pour jamais la Méditerranée aux vaisseaux anglois, si cette puissance n'avoit pas contractée l'alliance des royaumes d'Algère, de Tunis et de Tripoli, à dessein de se soutenir dans cette mer malgré tous les souverains, qui bordent ses rivages*". Informació biogràfica sobre aquest tractadista, BLANCHARD (1981), p. 614, el qual no recull cap informació sobre aquesta memòria.

còmodes i dominants, per cobrir tots els punts susceptibles de ser escalats o, almenys, que foren capaços d'impedir l'establiment d'atrinxeraments, des dels quals poder desencadenar un atac contra la ciutat. Aquestes torres haurien de ser col·locades damunt penyals i serien dotades de dos nivells de foc, que, per ell, les tornarien imbatibles. Les bateries baixes dispararien en totes direccions i les altes farien arribar el foc fins a totes les cavitats de les muntanyes circumdants, de tal manera que l'enemic no podria sostreure's a un foc tan intens.

La capacitat destructiva d'aquestes fortificacions es veuria reforçada per l'avarada a l'entrada del port d'uns vaixells-bateria, que impedirien l'entrada de qualsevol navili de guerra,¹⁴ ja que la seua cuirassa els permetria de resistir al foc enemic i la seua artilleria destrassaria tot tipus de nau. En el seu disseny, recordarien les *barcazas espín* i la seua inbatibilitat s'aconseguiria gràcies a la utilització de brulots i a un "*parapet omplert de laines piquées et serrés étroitement entre de grosses toiles en forme de matelas, pour remplir le vuide de deux pieds entre des costes doubles entresillonnées en travers, avec de forts madriers par les poutres, qui forment les différents ponts des batteries hautes et basses*".¹⁵ Cal assenyalar que la funció primordial d'aquestes naus seria la conquesta de Gibraltar i, una vegada acomplert aquest objectiu, podien ser repartides pels esmentats enclavaments, per reforçar les defenses. Aquesta funció fou prevista amb la intenció de contrarestar les possibles crítiques a l'alt cost d'aquestes embarcacions, quan només havien de servir per a una acció precisa, a l'igual que va ocórrer amb l'esmentada proposta d'Ochoa.

6. LA CONQUESTA HISPANO-FRANCESA DE MENORCA (1781-1782)

Durant el Gran setge contra Gibraltar (1779-1783), Floridablanca va concebre la conquesta de Menorca com una forma de neutralitzar les crítiques fetes a causa del

¹⁴ La inutilitat d'aquesta iniciativa era total -a l'igual que va passar amb la proposta d'Ochoa-, ja que el corredor d'entrada de naus per la badia de Maó és molt estret i les fortificacions foren col·locades de forma que cobriren l'esmentat corredor. Els problemes que plantejava l'atansament eren tals que, ja en 1752, John AMSTRONG (1990), p. 42, havia recomanat la construcció d'un dic sec, car "*el actual sistema de varar presenta muchas objeciones, entre las cuales, la principal es el peligroso esfuerzo que exige a los mástiles y al maderamen de los barcos*".

¹⁵ MAROLLES (1762), f. 438 r.

fracàs contra Alger (1775) i del desfavorable transcurs del setge contra la Roca; alhora que serviria per interrompre el suport logístic i d'intendència assegurat des de l'illa.

Ja en 1779, Floridablanca havia establert contactes amb el marquès de Sollerich, noble mallorquí, qui va entrar en contacte amb la noblesa menorquina descontenta del govern britànic. El resultat d'aquestes gestions fou la presentació d'una memòria amb recomanacions per a l'èxit de l'empresa, que fou encarregada al duc de Crillon. Aquest militar francès, passat al servei de Carles III en 1762 a causa d'algunes desavinences amb els seus superiors, fou denunciat pels arandistes com un general d'escassa capacitat, tal com demostrarà al llarg de l'expedició, planejada seguint escrupolosament les consideracions dels nobles menorquins, cap d'ells amb la mínima experiència castrense. La seua manca de versatilitat va palesar-se només sotjar l'illa -corria el mes d'agost de 1781-, quan un oratge va impedir l'atac per sorpresa i hagué d'ordenar el desembarcament de les tropes i l'organització d'un setge tradicional¹⁶ -molt similar a aquell que va donar la victòria en 1756-, davant unes forces britàniques escasses, per l'abandó que sofriren per part de les seues autoritats, i molt afeblides a causa de la dissenteria i de l'escorbut. A més, cal destacar la seua ineptitud per al comandament, acudint al seu protector amb l'esperança que acabara amb la discòrdia existent a l'alt estat major i entre les forces franceses i espanyoles, per la seua manca de tacte.¹⁷ D'una banda, sembla que les discordances reflectien l'oposició entre golillas i arandistes, manifestada en la tibantor de les relacions entre Crillon i l'amirall Moreno, cap de l'armada. D'altra banda, l'oficial francès Babelon considerà oportú de posar el seu càrrec a la disposició d'aquell, atesa la seua actitud

¹⁶ El 22 de gener, és a dir, setze dies després de començar el setge i catorze dies abans de la rendició, l'oficial francès Babelon informava la seua cort que, des de l'inici de les hostilitats, l'artilleria atacant havia disparat 37.050 canonades i consumit 13.500 bombes i 5.000 quintars de pólvora, mentre que els defensors no haurien arribat a la meitat. Calculava que, en el pitjor dels casos, hauria d'usar uns 14.000 quintars més, inclosos els 3.000 necessaris per minar la torrassa del fort. Baró de Falkenheim a Vergennes, Maó, 12 de gener de 1782, A.Q.O., C.P. Espagne, 606, f. 98 r.

¹⁷ El comte de Montmoin, en una carta datada a Versalles el 12 de gener, referia: "*Les observations que M. de Crillon a mises en marge du mémoire de M. l'Archer, prouvent que le général n'en rien moins que désabuser de la possibilité du succès de son entreprise. Je voudrais qu'il eut traité avec un peu plus d'urbanité l'ardeur du mémoire; ses observations n'auroient rien perdu pour celà de leur solidité. Tout ce que je désire, est que l'événement justifie la confiance de ce général, et que nous puissions bientôt le féliciter de cette importante conquête*". A.Q.O., C.P. Espagne, 606, ff. 65 r-v.

d'oferir tots els graus a oficials francesos.

La campanya ha estat qualificada per J.L. Terrón Ponce com un conjunt de despropòsits, que feliçment, i paradoxalment, en van permetre la conquesta el dia 5 de febrer de 1782, després de sis mesos d'operacions i d'un mes de setge. Les protestes contra la seua forma d'organitzar el blocatge foren contínues, encara que en aquesta ocasió, em limitaré a les realitzades pels oficials aliats. Tan bon punt començada l'empresa, Babelon protestava davant Versalles, del fet que el general havia menyspreat un pla seu de minament del fort de Sant Felip i un nou sistema de cavada de defenses i de trinxeres per a l'atac al fort, molt menys costós en homes i risc. De la mateixa manera, va desoir l'oferiment d'aquest per comandar les obres del minament del fort de Marlborough, encarregat, per contra, a un oficial que no pertanyia ni al cos d'enginyeria ni al d'artilleria. El comandant de les tropes franceses també es queixava de la manca de mitjans i dels obstacles trobats per tirar endavant les operacions, fins al punt que per a les tasques de sapa, *"le génie, que l'on prétend employer à ce métier si scientifique, n'étant que de carreyeurs, dont la plus grande partie a refusé de travailler par tout où il y avait le moindre danger"*.¹⁸

7. EPÍLEG

Deu dies després de la conquesta va ordenar-se l'enderrocament de totes les fortificacions de l'illa, amb l'única excepció de les de Ciutadella, i el cegament del port de Maó. El 16 de febrer foren signades les ordres reials de demolició, que preveien deixar exclusivament les torres o bateries necessàries per donar avís a les embarcacions de defensa i salvaven el port. El 26 de novembre, la tasca destructiva era acabada, amb la incomprensió i el rebuig dels illencs, que consideraven que els havien deixat sense defenses davant una possible invasió, tal com es palesarà en 1798. Un cop recuperada l'illa pels anglesos, una de les primeres tasques realitzades, serà precisament la reconstrucció del fort de Sant Felip -encarregada a l'enginyer Darvis-, acomplerta en un any i amb unes despeses pressupostades d'1.375.000 lliures esterlines. Quan el 1802, les tropes borbòniques reconqueriren Menorca, va ordenar-se de nou la voladura de les obres britàniques.

¹⁸ A.Q.O., C.P. Espagne, 606, ff. 29 r-37 r, 55 r-56 r (text citat 55 r), 65 r i 98 r-99 v. Cf. TERRON (1981) i MATA (1984), pp. 197-215. Contrasta amb aquestes interpretacions, la visió apològica presentada per A. Fernández, a partir, possiblement, d'una utilització acrítica de les memòries de Crillon.

En les decisions d'enderrocament pesaren principalment dos arguments: que el bloqueig per mar i per terra acabava amb les recusacions dels defensors i que l'experiència havia demostrat com les operacions de conquesta començaven amb el desembarcament en calador fora del radi de foc de les bateries defensives; continuaven amb la invasió no continguda dels atacants; i acabaven amb el tancament de la guarnició dins el castell per aguantar el setge, mentre esperaven l'arribada de reforços per mar. Així, consideraven que, en cas d'invasió, l'absència de fortificacions per parapetar-se, afavoriria una ràpida recuperació per mitjà d'un important desplegament de tropes, possible gràcies al veïnatge del litoral mediterrani hispà i amb el suport logístic de les altres illes. No obstant això, la pobra capacitat de reacció de l'armada espanyola va demostrar-se amb la nova conquesta de 1798.¹⁹

Per finalitzar, voldria parar esment sobre dos aspectes que criden poderosament l'atenció. El primer, l'enorme desenvolupament defensiu desplegat pels britànics va produir-se en un moment en què els estrategues proposaven un canvi en el plantejament tàctic de la guerra, on la batalla decisiva havia de tenir primacia sobre el setge i l'atac sobre una guerra de trinxeres.²⁰ El segon, que la guerra, tot i que apareixia com un dels principals motors de l'economia i del prestigi de les nacions al segle XVIII, no sols fou sotmesa als capricis de camarilles governamentals, sinó que hem trobat com sovint es produïa una desconexió absoluta entre els teòrics de l'art de la guerra i els generals que dirigien els exèrcits als camps de batalla. I no sols això, sinó que, com hem pogut apreciar, el cas del port de Maó, se'ns apareix com un bon exemple de la multitud de factors que intervenien, ja en aquella època, en les complexes relacions existents entre tècnica i societat.

Com a conclusió, hem constatat com Menorca va despertar un viu interès per part d'un variat grup de persones de nacionalitats i interessos molt distints, encara que entre tots ells existia un acord unànimе en la conveniència de guardar-la per la seua vàlua geoestratègica indiscutible. En efecte, apareixia com una talaia immillorable per preparar tot tipus d'accions militars, sense desvetllar sospites entre els enemics, tot

¹⁹ DUSMET (1919), pp. 82-104, COTRINA (1946) i MATA (1984), pp. 216-238.

²⁰ BLANCHARD (1979), 397-398. Aquesta autora fa referència a la campanya que va desencadenar-se a França contra el sacrifici del sistema defensiu de les fortificacions. Aquesta oposició fou protagonitzada per un grup d'enginyers, entre els quals va destacar l'esmentat D'Arçon i va expressar-se en forma de pamflets, apareguts principalment entre 1786 i 1789. Finalment, el tron va prohibir la publicació d'aquests tipus d'escrits.

i que foren, precisament, les autoritats espanyoles les que manifestaren un menor interès sobre el particular.

FONTS D'ARXIU

Arxiu del Quai d'Orsay de París (A.Q.O.), C.P. Espagne 523, fs. 266 r-268 r; 536, fs. 413 r-426 r; i 606, fs. 29 r-99 r-v.

BIBLIOGRAFIA

AMSTRONG, J. (1990) *Historia de la isla de Menorca*. Versión española, prólogo y notas de D. Juan J. Vidal y Mir ... y Sebastián Sapiña ... Nura-Sicoa, Menorca, 2a ed.

BLANCHARD, A. (1979) *Les ingénieurs du roi, de Louis XIV à Louis XVI*. Université Paul Valéry, Montpellier.

---- (1981) *Dictionnaire des ingénieurs militaires, 1691-1791*. Université Paul Valéry, Montpellier.

CAPEL, H. (1988) "Geografía y cartografía", dins SELLÉS, M. PESET, J.L., LAFUENTE, A. comps. (1988) *Carlos III y la ciencia de la Ilustración*. Alianza ed., Madrid, pp. 99-126.

CAPEL, H. et al. (1983) *Los ingenieros militares en España. Siglo XVIII. Repertorio biográfico e inventario de su labor científica y espacial*. Universidad de Barcelona, Barcelona.

COTRINA, J. (1946) "La demolición del castillo de San Felipe", *Revista de Menorca*, vol. 42, pp. 117-142.

CRILLON, L. de Breton des Balbes de Quiers, Duc de (1791) *Mémoires militaires de...* Du Pont, París.

D'ARÇON, J.C. (1783) *Mémoire pour servir à l'histoire du siège de Gibraltar*. A. Gregorio, Madrid.

DUSMET ARIZCUN, X. (1919) *El castillo de San Felipe de Mahón (Monografía histórica)*. Imp. de F. Truyol, Maó.

FEBRER MOREY, M. (1961) "El Castillo de San Felipe y su defensa en 1756", *Revista de Menorca*, vol. 52, pp. 28-38 i 98-122.

FERNANDEZ, A. (1979) "Los Crillón al servicio de España", *Historia 16*, vol. 35, pp. 50-54.

FERNANDEZ DURO, C. (1876-81) *Disquisiciones náuticas*. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 6 vols.

---- (1895-1903) *Armada española desde la unión de los reinos de Castilla y de Aragón*. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 9 vols.

FORNALS VILLALONGA, F. (1988) "Los ingenieros y las fortificaciones de Menorca. Siglos XVI y XVII", *Meloussa*, vol. I, pp. 101-140.

GARCIA MERCADAL, J. (ed.) (1962), *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Aguilar, Madrid, vol. 3.

GUILLON E. (1894) *Port-Mahon. La France à Minorque sous Louis XV (1756-1763)*. D'après documents inédits des Archives de France et des Baléares. E. Leorux, París.

MAROLLES, P. H. de Quatresolz, Sr. de (1762) *Projet de surprise sur Gibraltar*. A.Q.O, C.P. Espagne 536, fs. 413 r-426 r.

MATA, M. (1984) *Conquistas y reconquistas de Menorca*. Imprenta Juvenil, Barcelona.

NAVARRO BROTONS, V. (1979) "Física y astronomía modernas en la obra de Vicente Mut", *Llull*, vol. 2, pp. 23-43.

OLEO Y QUADRADO, R. (1874-76) *Historia de la isla de Menorca*. Fàbregues, Ciutadella, 2 vols.

OZANAM, D. (1987) "La política exterior de España en tiempo de Felipe V y de Fernando VI", dins PALACIO ATARD, V. coord. (1987) *La época de los primeros Borbones. Vol. I. La nueva monarquía y su posición en Europa (1700-1759)*. Tom 29

de la Historia de España fundada por Ramón Menéndez Pidal. Espasa Calpe, Madrid, 2a ed., pp. 441-699.

PARPAL Y MARQUES, C. (1920) *La construcción del castillo de San Felipe en el puerto de Mahón (siglo XVI)*. Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Maó.

RIERA, J. (1978) *Mapas, planos y dibujos de Baleares, Cataluña y Valencia en el Archivo de Simancas*. Universidad de Valladolid, Valladolid.

RIERA ALEMANY, J. (1906-1943) "Los franceses en Menorca", *Revista de Menorca*, vol. 10, pp. 255-260, 269-281, 311-319; vol. 38, 258-270.

TERRON PONCE, J.L. (1981) *La reconquista de Menorca por el duque de Crillon, 1781-1782. Aspectos militares y políticos*. Caja de Baleares, Maó.

